

L'HOME I LES CAVITATS

Josep Lluís Viciano Agramunt
(Espeleòleg)

PRESENTACIÓ

Josep Lluís Viciano Agramunt, vinculat al fascinant món de les coves, i per tant de l'excursionisme de les nostres comarques, s'inicià en l'espeleologia a les darreries dels anys cinquanta, i ja des d'aleshores, quan hom parla d'espeleologia a Castelló cal parlar de Pepe Viciano. Des de molt jove ha practicat l'espeleologia i l'excursionisme, tot i creant vocalies dins del Centre Excursionista, al qual pertany. Destacarem que la seva vocalia en l'any 1962, realitzà el primer aplec on es celebrà la III Assemblea Regional d'Espeleologia, en la qual la seva participació fou molt important.

Arran del propi aplec, Pepe Viciano investiga tot allò que envolta el món de les cavernes i això fa que realitze estudis de gran interès tant de topografia i hidrologia com d'arqueologia dins de les nostres terres. Els seus articles han estat publicats en diversos mitjans de comunicació, com ara, "Notas para una hidrología de Penyalosa" al *Butlletí de la Societat Castellonense de Cultura*; la col·lecció "Papers" del Departament d'Investigació Històrica i Arqueològica Municipal de Borriana, el *Butlletí de l'Associació Arqueològica "Llansol de Romaní"*, i la revista *L'Estel* del Centre Excursionista de Castelló.

Durant aquests quasi quaranta anys de recórrer tota la nostra geografia, ha recopilat tota una sèrie

d'estudis de gran interès tant arqueològics com espeleològics, que avui ens revela. Hem de destacar l'esforç de l'Associació Arqueològica "Llansol de Romaní", per tal que Pepe Viciano, per primer cop, estiga amb nosaltres parlant d'aquests quasi quaranta anys de treballs.

Jesús López Gascó
(Associació Arqueològica de Castelló)

RESUM DE LA CONFERÈNCIA

Que l'home ha freqüentat de sempre les cavitats és ben conegut. El món subterrani és el lloc on unes gents han viscut, han fugit de perills, han volgut viure o sobreviure fent allò que sabien, etc. La foscor ha propiciat el naixement de contalles i històries, ha amagat crims i accidents. Per això sempre que es troben despulles humanes no s'ha de pensar necessàriament que allò són deixalles de vivenda o sepulcrales, com generalment es fa. La vida no és tant simple i les utilitzacions de les cavitats són variadíssimes.

La projecció de diapositives que segueix vol fer una repassada a aqueixa relació entre l'home i les cavitats. Comença per diapositives diverses; quan fas recorreguts en treballs espeleològics, no vas sols a les cavitats i et fixes en moltes coses més: paisatges, construccions rurals, religioses, etc. Açò és una lleugera mostra que representa el camí fins a les cavitats.

Ve després l'accés al món subterrani, des de les coves sense problemes a les d'entrada reduïda o amb verticals. Amb aquestes diapositives n'hi ha un conjunt amb mostres de paisatge subterrani, que és el medi on l'home ha viscut, ha treballat, s'ha amagat, etc. quan ha calgut.

I arribem al nucli de la projecció, a les cavitats de les quals ha fet ús l'home al llarg del temps. Comencem per les que li han servit d'habitatge. En són conegudes unes quantes, com la tant divulgada Cova del Mas d'en Llorenç o Fosca, la Cova de la Seda, la Cova de les Bruixes, etc. El trogloditisme arriba als nostres dies amb cavitats utilitzades com a masos, amb despulles de construccions d'obra, corrals, solls, eres, etc. Uns exemples poden ser la Cova de la Munda (na Claramonda, 1597) i la Cova del Catxerullo (Alt Maestrat). N'hi ha amb construccions més pobres, com la Cova del Moixo (Llucena) i la Cova dels Gabials (Vilafranca).

Sense treballs o amb indicis d'ells, molt pobres, utilitzades com a vivenda per gents marginals o quasi, tenim la Cova del Sec, la Cova de Faustino i la Cova de Miquel (Alt Maestrat). A terres de Vilafermosa tenim el cas curiós de las Cuevas del Cojo, obertes en la tosca calcària, on segons les necessitats s'obrien dependències pel coix que donà nom a les cavitats.

Encara són més abundants les cavitats que s'han utilitzat com a corrals, llavadors, abeuradors, etc. dels masos immediats o propers: com a cavitats que fan de tanca ramadera del mas tenim la Cova (Cabanes), que abans fou mallada, la Cova de les Ferreres (Alcalà), la Cogonda (Cirat), etc. A terres de l'Alcalatén la Font de la Cova arrecera, a més de la font, una bassa, uns llavadors i gamellons on abeurar el bestiar. Pareguda, amb font, bassa i llavadors, és la Coveta, a Benassal.

Passem ara a les cavitats amagatalls, on unes gents emporuguides van voler fugir d'un perill, real o imaginari, que els amenaçava. N'hi ha moltes, utilitzades des de la prehistòria, des del Bronze, a la passada guerra. De prehistòriques es poden esmentar la Cova de l'Escala (L'Alcalatén), Cueva de Fuente la Higuera (Alt Millars), Cova de Loret i Cova de Ferrero (La Plana), Cova de la Mola, etc.

Són menys abundants en temps ibèrics, però no falten. Generalment són indicis que te fan pensar en aqueixa utilitat, com a les Coves Negres i a la Cova de l'Ondero. Són els més abundants de tots els musulmans com la Cova de l'Ocre (L'Alcalatén), la Cova del Negre (La Plana), la Cueva de Juan Lentejas i la Cueva del Santo Reino (Alt Millars), la Cova de la Mina (Alt Maestrat), etc., amb deixalles pobríssimes.

De les guerres carlines tenim alguna dada conservada per tradició oral, com és el cas de la Cova del Mosquerí i el de la Cova de la Facció. Als Covarxons amagaven els matxos del mas proper, tot a L'Alcalatén.

Dels amagatalls de la passada guerra, per ser de

temps propers a nosaltres, tenim abundància de dades i es poden classificar els motius dels amagaments: joves que fugen de les quintes, soldats que fugen del front, religiós que s'amaga dels milicians, masovers que esperen amagats el pas del front, refugis de pobles sancers, etc. Mostres de tot poden ser la Cova del Cingla Tancà, la Cova de la Roca del Morralàs, el Forat Fondo i la Cova de la Ginesta (L'Alcalatén); Cueva del Mas (Alt Millars); la Cova de la Roca del Raudó (Alt Maestrat); la Cova del Morró, la Cova de la Ferrera i la Cova del Castell (La Plana); la Cova del Bolimini, la Cueva Gronsa, etc. Un cas curiós era un dels avencs del Cabeço, on amb un canyís s'entraven caps de bestiar.

Tenim també els amagatalls de mas, cavitats properes a ells on, en temps revolts, s'amagaven menjars, escopetes, documents, coses de valor, etc., i també els seus habitants, si venia al cas: la Cova i la Sima de les Pedroses (L'Alcalatén); la Cueva del Mas del Collado (Alt Millars); l'Avenqueta (Alt Maestrat), etc., són uns pocs exemples.

Com a lloc de refugi, amb possibilitats de defensa, es poden prendre el conjunt de cavitats de la Moreria, on hi ha encara despulles abundants d'haver arrecerat construccions, algunes sols accessibles amb material d'escalada.

Un ús religiós de les cavitats és evident des de molt antic; pintures rupestres, gravats i inscultures en són testimonis. Sense fer esment de les massa conegudes, podem posar ací els exemples del Forat Groc, la Cova na Rius, la Cogonda, la Cova de les Bruixes, la Cova Campana, la Cova de la Collà, la Cova i el Rodejador de Gargant, etc. Un santuari ibèric és la Cueva Cerdaña. A partir del segle XIV tenim ací cavitats on s'ha fet vida eremítica; potser el millor exemple és la Roca dels Ermitans (Sant Mateu). Més tardà és el cas de la Cova d'en Tabusto (Benassal), ja en el segle XVI. I encara en el segle passat viu un eremita en la Cova del Frare, propera a Aïn.

Un lloc on la presència d'eremites evolucionarà després a santuari és la Balma: indicis del primer en trobes per molts punts, fins i tot en la toponímia, com és el cas de la Celda del Frare, cavitat formada per un bloc on es va fer obra per a fer-la un poc més habitable. De la Cova Santa es coneix l'inici per moriscs en el segle XVI, per a prendre força després i ser ara, amb la Balma, un dels santuaris troglodítics més importants de les nostres terres.

De l'Avenc de Sant Pere (Maestrat), amb l'accés actual en l'interior de l'assolada ermita del mateix nom, es sap que ja té un ús religiós en el segle XIV. Un altre ús molt freqüent és el ramader. Sovint trobes documentades cavitats utilitzades com a mallades, com són la Cova de Culla, les Coves del Fumero, la Cova dels Aragonesos, la Cova de la Pedra i la Cova del Senallo, a la Setena de Culla; la Cova del Bisbe (Tinença de Miravet), etc. Altres tenen tanques ramaderes importants, com són la Cova del Garrofer (Alcalà), la Cova del Rovalar (Culla), la Cova de la Carn (El Forcall), etc. Són també abundants els sesters o asestadors, on es resguardaven els bestiar en les hores de calor, com la Cueva del Sastre i la Coveta del Portellàs.

Hi ha una sèrie de contalles, en gran part relacionades amb la ramaderia, sobre avencs i cavitats

perilloses, com el mític Avenc de Penyagolosa, l'Avenc de l'Ombria, l'Avenc de les Navades, l'Avenc de la Llima de la Pallisera, l'Avenc de l'Arc, etc., en les quals intervenen dimonis, bruixes, fantasmes... Del temps dels bandolers hi ha una història sobre l'Avenc de Comanegra i Lo Valent. Solstici d'estiu, toro negre i tresor tenen un lloc en la Cova del Castell de Corbó. Sense dubte hi ha un origen llegendari en topònims com la Cova del Drac i el Pou de la Llàmia. Dels Forats de l'Agüela Massa es contava que d'ells eixien caramels i pastissos.

I arribem ara a les cavitats que, per ser veritat o per creure-ho així el poble, s'han pres com a refugi o amagatall de bandolers, lladres, roders, i altres gents de vida poc usual. La toponímia té mostres abundants de tots: Cova dels Lladres (La Plana), Cueva de los Lladres (Els Ports), Forat del Lladre (L'Alcalatén), Cueva del Rodero (Alt Palància), etc. Dos punts aptes per la seua topografia per a robatoris, com són les Costes de la Pobla i les d'Orpesa, tenen properes la Cova dels Malandrins i la Cova dels Lladres, respectivament. Els roders, homes solitaris, han deixat rastre en la toponímia espeleològica: Cova del Camao i Cova del Sereno (L'Alcalatén); Forats de Pepurro (Alt Maestrat), etc.

Ja de temps relativament propers a nosaltres tenim l'ús fet per les guerrilles, en la seua lluita irregular: dipòsits, estafetes, amagatalls, etc. De la guerra del francès tenim la data, 1812, i els noms deixats de Florenci Vives i Salvador Roig en les parets de la Cova Roja (Benassal). Aleshores els dos amics, un d'ells el futur mossén Salvador, formen part de la guerrilla d'El Frare. El seu antagonista, el comandant Rumford, també va utilitzar com a quartell general una cavitat ja nomenada abans, l'Avenc de Sant Pere, i l'ermita que la cobria.

Ja molt proper a nosaltres, en la repressió dels anomenats "maquis", es van pederar gran quantitat de cavitats per considerar-les llurs amagatalls. La llista és prou llarga: el Forat del Falcó, el Forat Fondo i el Forat del Llop (L'Alcalatén); la Cueva de la Canaleta (Alt Millars); la Cova Obscura, el Forat del Puntal del Mas de Giron i la Cova de la Roca del Raudó (Alt Maestrat), etc. També en alguna cavitat es troben escrits deixats per les forces que lluitaven contra ells, com en un dels que s'anomenaven "apostaderos", proper al Portell de l'Infern (Benifassà), al Forat de Cantallops (Alt Maestrat), etc.

I seguim. Hi ha gents que han volgut deixar constància del seu pas sota terra i és freqüent trobar dates, noms, etc. per les parets; n'hi ha del segle XVI a la Cova Obscura (L'Alcalatén), a l'Avenc de Sant Pere (Maestrat) i a la Cova del Negre (La Plana); del segle XVIII en el Forat de Cantallops (Maestrat) i la Cueva Cerdaña; del segle XIX en la Cova Roja, la Cova de les Maravelles i en un abric del Castell de Corbó. Ja en el segle actual n'hi ha un d'amagats en la passada guerra al Forat Fondo de les Roques Llises i en la Cova de les Bruixes un lletrer assabenta de la seua incautació, i del "guano", per C.N.T.-F.A.I.

Tenim ara el cas de les estagues clavades en les cingleres, sempre relacionades amb cavitats relativament petites: n'hi ha a la Roca de les Estagues, a la Cova del Cabeço i a la Coveta de les Estagues (L'Alcalatén); al Morral Roig, al Forat del Lladre, Cingle de la Munda i Cova del Cingle (Alt Maestrat); a la Cova Torta

(Benifassà), etc. Es creu que es posaven per a traure brases o eixams, d'una forma que recorda prou el recol·lector de mel de la Cueva de la Araña.

Uns altres usos, marginals, són la fabricació de pólvora en la Covatilla (Aín), en la Cova Negra i en la Cova del mas del Barranc (Xodos), de l'activitat en la qual resten les piquetes treballades en la roca, o la moneda falsa, com és el cas de la Sima Calenta (Artana).

De més importància pareix que és l'explotació dels reompliments de les cavitats, com és el cas de la Cova del Bolimini (Bolhermini, 1630); la Cova de l'Ocre (Benassal), en el segle XVIII; la Cova de l'Ocre (Culla), a primers del segle actual; els nivells de l'anomenat "guano" de la Cova de les Bruixes, en els anys immediats, anteriors i posteriors, a la guerra; la Cova de les Cabres, etc. Ja en temps propers a nosaltres l'explotació de les masses de formació de la Cueva de la Cirà (Montant) destrossaren el jaciment arqueològic, i amb ell unes sepultures amb materials campaniformes.

Finalment, les foscos del món subterrani s'han utilitzat per amagar, o intentar-ho quant menys, algun crim, el més conegut dels quals és el de la Sima de Fondegulla, abans de la guerra. Igual que han fet de parany mortal i en la cavitat han quedat presos i morts visitants que volien saber que hi havia en el seu interior: hi ha dos casos molt coneguts, com és el de les Coves del Carbó (Alt Millars), on una persona, sola, no va saber trobar l'eixida; i el mateix els va passar als dos esquiladors que van penetrar a la Cova de l'Ocre (Llucena), que té zones laberíntiques. I ací finalitza aquesta lleugera repassada a la relació de l'home amb les cavitats i els usos que ha fet d'elles.

Castelló de la Plana, dissabte 24 de febrer de 1990.